

Opscheppen met tafelzilver

Vaderlandslievendheid in de Republiek

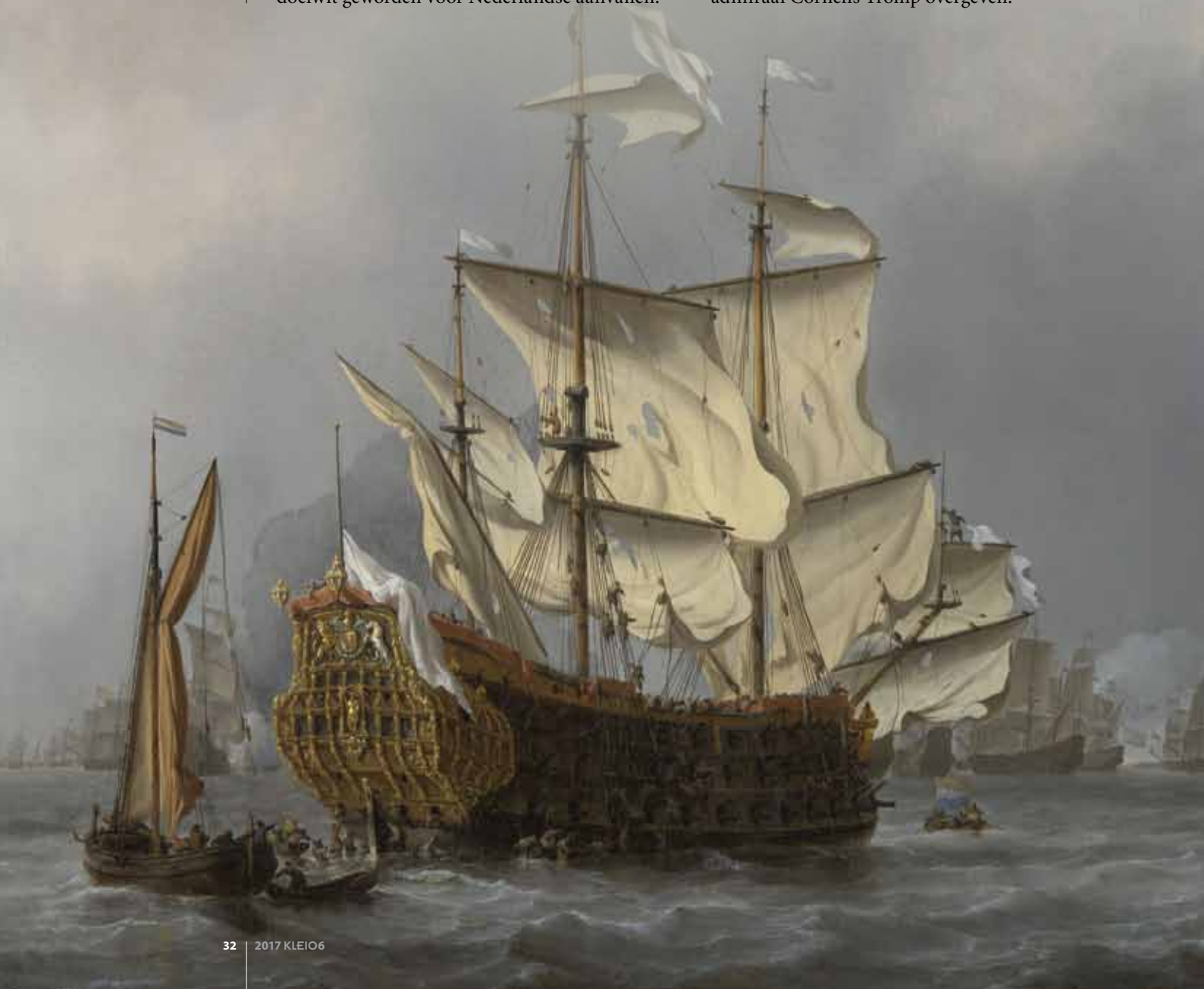
In de zeventiende eeuw ontstond in de Republiek een Nederlandse identiteit, onder andere door zich af te zetten tegen de vijanden Engeland en Spanje. Ambitieuze vlagofficieren zetten alles op alles om hun verdiensten voor het vaderland voor het voetlicht te krijgen.

Gijs Rommelse is docent geschiedenis aan het Haarlemmermeer Lyceum in Hoofddorp. Dit artikel vloeit voort uit het Dr. Ernst Crone Fellowship dat hij in het academische jaar 2016-2017 aan het Scheepvaartmuseum in Amsterdam bekleedde.

Het was een van de meest dramatische gebeurtenissen uit de Vierdaagse Zeeslag van juni 1666, de overgave op de derde dag van *HMS Royal Prince*, het vlaggenschip van luitenant-admiraal Sir George Ayscue. Tijdens de tactische terugtocht van de moegestreden Engelse vloot naar de monding van de Theems was het kapitale oorlogsschip met zijn tweeënnegentig kanonnen muurvast komen te zitten op de Galloper Sands. Hierdoor was het een heel makkelijk doelwit geworden voor Nederlandse aanvallen.

Vlammendood

Toen het schip was omringd door Nederlandse branders – oude sloopschepen volgepropt met brandbaar materiaal – was de bemanning in paniek geraakt. Met het horrorbeeld van een vlammendood voor ogen hadden de mannen, zeer tegen de zin van Ayscue, de vlag gestreken ter overgave. Voor een voldongen feit gesteld had Ayscue vervolgens voor de meest eervolle uitweg gekozen: zijn schip formeel aan luitenant-admiraal Cornelis Tromp overgeven.

Tromp, die op dat moment zijn vlag voerde op de *Gouda*, was zeer in zijn nopjes met deze prijs, die hem immers veel prestige en een fortuin aan buitgeld zou gaan opleveren. Maar de geldelijke beloning werd hem vervolgens door de neus geboord toen Michiel de Ruyter als opperbevelhebber van de Nederlandse vloot besloot de *HMS Royal Prince* alsnog te laten afbranden, omdat de beschadiging aan het roer het schip kreupel maakte en het daarom zou kunnen worden terugveroverd door de Engelsen. Hoewel deze stap volledig conform de instructies van de Staten-Generaal was, zou Tromp een wrok blijven koesteren ten opzichte van De Ruyter en zou hij nog vijftien jaar lang de verantwoordelijke instanties bestoken met petitie voor schadeloosstelling. Helaas voor hem kreeg hij nul op het rekest. Tromp was zijn buitgeld dus kwijt dankzij De Ruyters voorzichtige beleid, maar dat betekende zeker niet dat de overgave van de *Royal Prince* voor hem nu alle waarde had verloren. De gebeurtenissen op de Galloper Sands konden hem ook op een andere manier aanmerkelijk voordeel opleveren, namelijk door zijn militaire en maatschappelijke prestige te vergroten en zo zijn aanspraken op het opperbevelhebberschap van de staatse vloot kracht bij te zetten. Cornelis Tromp vond zichzelf hiervoor uitermate geschikt, maar bovenal achtte hij zichzelf voorbeschikt aangezien zijn legendarische vader Maarten Harpertszoon Tromp tussen 1639 en diens sneuvelen in

1653 dezelfde functie met groot succes had vervuld. Door de verovering van de *Royal Prince* en het gevangennemen van Ayscue op multimediale wijze voor het voetlicht te laten brengen, probeerde Tromp zijn gehate concurrent De Ruyter de loef af te steken. Tromp liet zijn grootste wapenfeiten door gereputeerde schilders in olieverf vereeuwigen, terwijl zijn politieke medestanders zijn maritieme successen benadrukten middels pamfletten, liederen en gedichten.

Het is hierbij relevant te weten dat De Ruyter nauwe banden onderhield met Johan en Cornelis de Witt, en vanwege zijn militaire charisma feitelijk een van de belangrijkste steunpilaren onder het regime van de Ware Vrijheid was, terwijl Cornelis Tromp een van de prominente aanhangers was van de jonge prins Willem III. De strijd om het opperbevelhebberschap van de vloot vormde daarom onderdeel van de bredere partijstrijd tussen staatsgezinden en orangisten. Overigens was Tromp zeker niet de enige vlagofficier die via kunst en andere herinneringsobjecten rivaliseerde; de meeste anderen deden dit ook, zij het niet zo fanatiek als hij. ►

Schilderij van Willem van der Velde van de overgave van de *Royal Prince* in 1666. Bron: Rijksmuseum.

Een portret van Cornelis Tromp waarop hij is afgebeeld als Romein. In de zeventiende eeuw stond de Romein synoniem voor een moedige krijger. De sympathieën van Tromp voor Willem III zijn uitgebeeld in zijn oranje mantel. Geschilderd door Abraham Willaerts tussen 1650 en 1692. Bron: Rijksmuseum.

Oorsprongsmythe

Het ideologische concept waarbinnen deze concurrentieslag tussen ambitieuze officieren plaatsvond was 'de Nederlandse identiteit'. Dankzij het werk van historici als Alistair Duke, Judith Pollmann en Jasper van der Steen bestaat er thans een soort consensus over het ontstaan tijdens de Opstand van een Noord-Nederlandse identiteit. In de nieuwe Republiek ontwikkelde zich een 'common narrative' waarin 'de' Nederlander werd voorgesteld als een oprechte liefhebber van de vrijheid die uiteindelijk altijd bereid was goed en bloed te offeren in de gerechtvaardigde strijd tegen buitenlandse onderdrukking. De propaganda van Willem van Oranje en zijn medestanders, en de traumatische en heroïsche ervaringen opgedaan tijdens de strijd tegen Alva leverden de belangrijkste bestanddelen van dit gemeenschappelijke verhaal. Legitimiteit vond men ook in de zogenaamde Bataafse Opstand van 69-70 na Christus, die door toedoen van auteurs als Grotius, Vondel en P.C. Hooft en kunstenaars als Rembrandt en Ferdinand Bol verwerd tot de Nederlandse oorsprongsmythe. Een ander belangrijk mechanisme in het ontstaan van de nieuwe Nederlandse identiteit was de stereotypering van 'de ander' en nauw daarmee verweven het spiegelen van 'de zelf' aan de positieve of negatieve karaktereigenschappen van die ander. De Spaanse en later Engelse tegenstander was slecht, tiranniek, onbetrouwbaar of ongeloofv,

en dus was de Nederlander goed, vrijheidlievend, betrouwbaar en vroom.

Natuurlijk was de Republiek een los cluster van zeven samenwerkende gewesten die ieder de eigen belangen en de eigen autonomie angstvallig beschermden. En binnen die gewesten was de politieke macht eveneens decentraal geregeld. Dit impliceerde dat lokale en regionale identiteiten tijdens en na de Opstand niets aan relevantie inboetten. Wel veranderde de inhoud van deze identiteiten, aangezien ze onderdeel gingen vormen van de overkoepelende Nederlandse identiteit. Iemand kon nu dus tegelijkertijd Amsterdammer, Hollander en Nederlander zijn, waarbij een bepaalde politieke, sociale en economische context bepaalde welke van deze identiteiten op een bepaald moment het meest op de voorgrond trad. Het nationale politieke discours speelde zich af binnen de context van deze gedeelde vaderlandse identiteit. Concreet betekende dit dat in de Staten-Generaal lokale en gewestelijke belangen werden gepresenteerd als zaken van nationaal belang. Om in het sociale verkeer geloofwaardig voor de dag te komen en invloed uit te kunnen oefenen was het cruciaal deel uit te maken van de vaderlandse sfeer. Concreet betekende dit dat individuen, groepen, steden en gewesten voortdurend claimden van oudsher onderdeel te vormen van de Republiek en de vaderlandse zaak van ganser harte te zijn toegedaan. Binnen deze vaderlandse sfeer was ook concurrentie mogelijk. Om de politieke invloed van de stad Amsterdam te schaden, beschimpten andere Hollandse steden bijvoorbeeld van tijd tot tijd haar relatief late overgang naar het juiste kamp in 1578. Amsterdam trachtte deze kritiek vervolgens te neutraliseren door vooral haar eigen verdiensten voor de vaderlandse zaak te benadrukken, zoals de doorslaggevende rol die een Amsterdams eskader had gespeeld tijdens de Slag bij Gibraltar van 1607.

Tafelzilver

De wedijver tussen ambitieuze vlagofficieren verliep al niet anders. De schilderijen in hun woonhuis waren mede bedoeld bezoekers te overtuigen van hun verdiensten voor het vaderland. De trofeeën die zij bewaarden dienden datzelfde doel. Zo had het tafelzilver van Ayscue een prominente plaats gekregen in het huis van schout-bij-nacht Isaac Sweers, die er trots zijn eigen familiewapen in had laten graveren. Cornelis Tromp was uiteraard bijzonder jaloers op het politiek-maatschappelijke kapitaal dat bezit voorstelde. En ook de vijf admiraliteiten rivaliseerden binnen de context van de vaderlandse sfeer. Middels kostbare schilderijen, buitgemaakte vlaggen en andere souvenirs etaleerden zij de doorslaggevende bijdrage van de eigen eskaders aan de gemeenschappelijke strijd tegen Spanje en later

tegen Engeland. Soms werd ook de ondergeschikte bijdrage van een concurrerende admiraliteit direct bekritiseerd. Inzet hierbij was natuurlijk het bestaansrecht van de eigen instelling. De concurrentieslag om de vaderlandse sfeer creëerde een markt die sommige kunstenaars verleidde zich in het genre te specialiseren. De bekendste schilders van zeeslagen waren vader en zoon Willem van de Velde. De eerste was zelf zeeman geweest en legde zich na zijn varende jaren toe op zeegezichten. Als een soort 'embedded journalist' voer hij met de staatse vloot mee tijdens campagnes om vervolgens vanuit een sloep series schetsen te maken van de gebeurtenissen om zich heen. Op sommige van de naar de schetsen gemaakte schilderijen staat hij zelf als ooggetuige afgebeeld. Van de Velde de Oude was ook aanwezig tijdens de Vierdaagse Zeeslag van 1666 en produceerde hierbij in hoog tempo tekeningen. In de jaren daarna ontving de firma tientallen opdrachten voor schilderijen over deze slag. Meestal kostten deze enkele honderden guldens per stuk.

'De schilderijen in hun woonhuis waren mede bedoeld bezoekers te overtuigen van hun verdiensten voor het vaderland'

Er zijn meerdere redenen aan te wijzen voor het succes van de Van de Veldes. De economie van Holland, Zeeland en Friesland draaide groten-deels om de handel ter zee en de visserij. Natuurlijk identificeerden veel mensen zich daarom met de zeevaart en had men veel belangstelling voor het wel en wee van de staatse vloot. De verbondenheid met de zee en de oorlog ter zee maakte dus een belangrijk deel uit van deze gewestelijke identiteiten. Het is dan ook begrijpelijk dat het zeegezicht zich vanaf de late zestiende eeuw kon ontwikkelen tot een breed gewaardeerd genre met eigen specialisten. De marineschilderijen waren daarbinnen weer een subgenre. De Van de Veldes waren erkende meesters die het genre naar een hoger esthetisch plan wisten te tillen en daarmee alom bewondering afdwongen. Maar misschien nog wel zwaarder woog hun inzicht in de ideologische mogelijkheden van hun producten. Vader en zoon begrepen heel goed dat het de clientèle er met de investering in hun schilderijen om te doen was de eigen plaats binnen de vaderlandse sfeer op te eisen. In overleg met hun klanten kozen zij de beeldtaal die de ideologische boodschap het krachtigst voor het voetlicht bracht. Een goed voorbeeld van deze expertise was het bij dit artikel afgebeelde schilderij van de overgave van *HMS Royal Prince*. Het werd rond 1670 geproduceerd door Willem van de Velde de Jonge

en is nu te zien in het Rijksmuseum. Links zien we het zwaar gehavende Engelse schip, met grote gaten in de zeilen en de witte eskadervlaggen halfstok en impotent naar beneden bungelend. Vlaggen golden voor de kijker als synoniem voor de soevereiniteit, de levensvatbaarheid en het zelfvertrouwen van de staat. De slap hangende vlaggen van het Engelse schip kunnen dus geïnterpreteerd worden als een regelrechte belediging van de Engelse staat en koning en een directe oppositie tegen de Engelse aanspraken op de 'sovereignty of the seas'. Rechts op het schilderij zien we Tromps *Gouda*. Het schip is nauwelijks beschadigd en de Nederlandse vlaggen wapperen fier in de toppen van de masten. Het contrast met het lamme Engelse schip versterkt voor de kijker het beeld van het Nederlandse zelfvertrouwen en van de blijvende levensvatbaar en kracht van de onafhankelijke Republiek.

Ideologische beeldtaal

Het politieke belang van dergelijke ideologische beeldtaal was elders al niet minder groot. De Engelse koning Charles II en zijn broer James, die *Lord High Admiral* was, bewonderden de esthetische kwaliteit van het werk van vader en zoon Van de Velde, en doorzagen heel goed de propagandistische waarde van hun schilderijen. Aangezien Charles en James zich in sterke mate met de *Royal Navy* associeerden en hun machtspositie in belangrijke mate baseerden op de kracht van hun vloot, was er hen veel aan gelegen de Nederlandse firma naar Engeland te halen. Toen in 1672 de Nederlandse politieke constellatie op instorten stond en de kans op goede opdrachten dus verkeken leek, verhuisde de familie Van de Velde naar Greenwich, bij Londen. Voortaan dienden hun schilderijen de legitimiteit van het Engelse koningshuis en politiek-maatschappelijke belangen van de Engelse aristocratie. Het bleek dus wel dat de eer van andere vaderlanden op exact dezelfde wijze te gelde kon worden gemaakt als die van de Nederlandse Republiek. ■

Het tafelzilver van luitenant-admiraal Sir George Ayscue van het schip *Royal Prince*. Na de overgave van het schip kwam het tafelzilver terecht bij schout-bij-nacht Isaac Sweers, die er zijn eigen familiewapen in liet graveren. Bron: Rijksmuseum.